

บทที่ 3

ภูมิปัญญาในการจัดการน้ำ ภูมิโนเวศน์ที่ 2 : ที่ราบลุ่ม ติดกับลำห้วยและมีระบบคูน้ำคันดิน กรณีศึกษา : บ้านเชียงเหียน ต.เขวา อ.เมือง จ.มหาสารคาม

1. ประวัติศาสตร์และพัฒนากการการตั้งถิ่นฐาน

1.1 ประวัติศาสตร์เชียงเหียนยุคโบราณ¹

ในศตวรรษที่ 14 ขอมเรืองอำนาจ สมัยพระเจ้าวรมันที่ 2 ขยายอาณาเขตถึงดินแดนลาวเกือบหมด และตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของลาว ชื่อเมือง ชะคีตา หรือเมืองสุวรรณ โคม คำชาวเมืองเรียกเจ้าเมืองว่าพระยาขอม (พระยาขอมมีมเหสี ชื่อ นางจันทน์ มีธิดาชื่อนางไฉ่คำ สวยงามมาก) เมื่อชะคีตาเจริญรุ่งเรืองมากแล้ว พระยาขอมจึงโปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์ (น้องชาย 2 คน หลาน 3 คน) ไปสร้างเมืองหน้าด่าน อีก 5 เมือง คือ

- เจ้าสีแก้ว (น้อง) ไปสร้างเมืองสีแก้ว
- เจ้าเชียงเหียน (น้อง) ไปสร้างเมืองเชียงเหียน
- เจ้าเชียงหงส์ (หลาน) ไปสร้างเมืองเชียงหงส์
- เจ้าฟ้าแดด (หลาน) ไปสร้างเมืองฟ้าแดด สงยาง
- เจ้าเชียงทอง (หลาน) ไปสร้างเมืองเชียงทอง

(เจ้าเป็นคำสรรพนามแทนผู้มีบรรดาศักดิ์สมัยโบราณ)

การสร้างเมืองเชียงเหียน โบราณกาลสมัยก่อน การออกสร้างบ้าน แปลงเมืองหรือก่อร่างสร้างตนจะต้องมีไพร่พล แก้วแหวนเงินทองและของต่อไปนี้ ตามระบอบประเพณี (ตามขนบธรรมเนียมประเพณีโบราณ)

- ช้างหนึ่งอ้อย
- ม้าหนึ่งอ้อย
- วัวหนึ่งอ้อย
- ข้าวสารบริหารเก้าอ้อย

และมีการเลือกทำเลที่เหมาะสม เจ้าเชียงเหียน นำไพร่พลข้ามน้ำ ข้ามดอนดอนแร่มมาหลายเดือนถึง

ดงสวนน้อย ทำเลดีนัก

- ไปทางทิศตะวันตกประมาณหนึ่งวัน (ระยะทางเดินจนเหนื่อยต้องหยุดพัก) ก็ถึงกุดยางใหญ่ (กุดนางไย)
- ไปทางทิศตะวันออกประมาณเท่ากัน ก็ถึงหนองกระทุ่ม (หนองกระทุ่มบ้านเขวา)
- ไปทางทิศเหนือประมาณใช้เวลาเท่ากัน ก็ถึงลำน้ำใหญ่ที่น้ำไหลจากทิศตะวันตกไปทิศตะวันออก คือ ห้วยคะคาง
- ไปทางทิศใต้ติดกับดงดิบ ดงสวนน้อยมีต้นยางใหญ่ 1 ต้น (ที่จริงมีหลายร้อยต้น แต่ต้นนี้ใหญ่ที่สุด) สูงเสียดฟ้า ลำต้นใหญ่ประมาณ 5-6 อ้อม ตะวันตกดินประมาณ 2-3 ชั่วโมงลำน้ำมีตลิ่ง แต่ปลาย่างยังมีแดดอยู่ ชาวบ้านเรียกว่า **ลิงตากผ้าอ้อม** ตอนเช้าประมาณตี 4- ตี 5 จะมองเห็นแดดที่ปลาย่างนี้ ชาวบ้านเรียกว่า **ต้นอีแดด** นอกจากนี้ยังมีไม้نانาพันธ์ เช่น ตะเคียนทอง ตะเคียนหนู ตะแบก เต็ง ชิงชัน อุดมสมบูรณ์ และ

¹ ตำนานเมืองเชียงเหียน เอกสารเผยแพร่ โดย โรงเรียนบ้านหันเชียงเหียน

นอกจากนี้ยังมีสัตว์ป่านานาชนิด ตั้งแต่สัตว์ใหญ่ เช่น ช้าง ไปจนถึง สัตว์เล็กน้อย เช่น มด ปลวก เจ้าเชียงใหม่ จึงตัดสินใจสร้างเมืองที่นี่เพราะถือว่าเป็นถิ่นที่สมบูรณ์ที่สุด เพื่อให้สมกับเป็นเมืองหน้าด่าน เจ้าเชียงใหม่ได้สร้างหนองน้ำเป็นกำแพงเมือง 5 หนอง คันคูดินสามชั้นด้านทิศตะวันออกสูง 3 เมตร เป็นประตูหอรอบ (ปัจจุบันถูกทำลายไปแล้ว โดยมีบุคคลใช้รถแมคโครขุดทำที่นา ปี 2536) ส่วนลักษณะของคูเมืองเป็นรูปรี ๆ มีประตูเมือง 5 ประตู คือ

- ทิศตะวันออก 1 ประตู (ทางไปร้อยเอ็ดปัจจุบัน)
- ทิศตะวันตก 1 ประตู (ทางไปสาคูปัจจุบัน)
- ทิศเหนือ 2 ประตู (ทางไปห้วยคด)
- ทิศใต้ 1 ประตู (ทางไปดงสวนน้อยบ้านร่วมใจปัจจุบัน)

และมีสถานที่สำคัญในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ คือ

- ดอนแก้วเป็นเชิงเทิน
- หุ่นสามชัยสำหรับซ่อมรบ
- สระบัว ทำทรงนาง สำหรับลงสระ
- หนองวงแหวนสำหรับพิธีทางศาสนา

1.2 ตำนานที่เกี่ยวข้องกับเชียงใหม่

มีตำนานที่เกี่ยวข้องกับเมืองเชียงใหม่ คือเรื่อง ผาแดงนางไอ่ ซึ่งมีเนื้อเรื่องดังนี้

เมื่อเมืองหน้าด่านทั้ง 5 เมืองเจริญรุ่งเรืองแล้ว พระยาขอมได้จัดประเพณีบุญบั้งไฟในเดือนหก และมีใบบอกบุญไปยังเมืองต่าง ๆ ให้นำบั้งไฟไปแข่งขันที่เมืองเอกชะตีตา ถ้าใครชนะ คือ บั้งไฟสูงขึ้น จะได้รางวัล ทรัพย์สินเงินทอง นางสนมกำนัล ส่วนท้าวผาแดง แห่งเมืองผาโงง ไม่ได้รับใบบอกบุญแต่นำบั้งไฟมาแข่ง ถ้าบั้งไฟผาแดงชนะ จะได้นางไอ่มาเป็นรางวัล ในการแข่งขัน

- บั้งไฟพระยาเชียงใหม่ขึ้นสูงลิบฟ้า
- บั้งไฟพระยาขอมไม่ขึ้น (เรียกว่าบั้งไฟซู้ คือจุดแล้วจะมีประกายไฟแดง ๆ พุ่งออกมาไม่ขึ้น)
- บั้งไฟผาแดงแตก

ท้าวภักดีลูกชายพระยานครทำบั้งไฟมาแข่งเหมือนกัน เพราะหลงรักนางไอ่คำ แต่นางไอ่คำชอบท้าวผาแดง ท้าวภักดี จึงแปลงกายเป็นกระรอกเผือกมาให้นางไอ่คำเห็น กระรอกเผือกแปลกประหลาด เพราะแว่นกระดิ่งทองคำ เวลากระโดดมีเสียงไพเราะ จึงให้นายพรานจับเมื่อจับเป็นไม่ได้จึงใช้ธนูยิงจับตาย และแล่นเนื้อให้ชาวเมืองกิน (ก่อนตายพระยาภักดีอธิษฐานว่า ใครกินเนื้อกระรอกเผือกตัวนี้ บ้านเมืองถล่มลง) เมื่อชาวเมืองเอกชะตีตากินเนื้อกระรอกเผือกเมืองจึงถล่มลง เหลือแต่เมืองหน้าด่าน 5 เมือง พระยาขอมเสื่อมอำนาจลง ลาวก็มีอำนาจขึ้น สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงยกพลมาปราบขับไล่ขอมออกไป (ตรงกับศตวรรษที่ 18) ฉะนั้นเมืองขอม 4-5 เมือง จึงกลายเป็นของลาว แต่ไม่ปรากฏผู้ครองเมือง และไม่เจริญเท่าที่ควรเหมือนขอมปกครอง เมื่อประเทศไทยเป็นเอกราช กล่าวตามตำนานว่า มีพระสงฆ์ไทยรูปหนึ่งไปหลอกให้กษัตริย์ลาวแห่งเวียงจันทน์ปิดรูนาค และทำลายกลองวิเศษ นาคจะขึ้นตามรูมาช่วย) ลาวจึงเสื่อมอำนาจลง เมืองเชียงใหม่จึงเป็นเมืองร้างอีกที ต่อมาสมัยเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์ ไทยขับไล่ลาวออกไป มีเชื้อฮ่อ-ยา (เชื้อพระยา) มาสร้างเมืองใหม่ ได้แก่

1. อัญญาพ่อเฒ่า
2. อัญญาพระศอ
3. อัญญาสุริยะ (ต้นตระกูลขัตติยะวงศ์)

พร้อมกันสร้างเมืองเชียงเหียนขึ้นอีก แต่ไม่เจริญเพราะน้ำท่วมทำนาไม่ได้ผล ชาวบ้านจึงช่วยกันขุดคลองระบายน้ำจำนวน 2 คลอง ลงห้วยคะคาง คือ

- ฮ่องใหญ่ (คลองใหญ่) ปัจจุบันเป็นถนนคึกฤทธิ์
- ฮ่องเฮือ (คลองใหญ่) ปัจจุบันเป็นถนนไปบ้านกุดซุย

แต่เมืองเชียงเหียนก็ไม่เจริญเท่าที่ควรเหมือนบ้านจาน (คุ้มวัดอภิสิตธิ์ ต.ตลาด อ.เมืองมหาสารคาม) เป็นเพียงบ้านเชียงเหียนตราบเท่าปัจจุบันนี้ ซึ่งมีผู้ใหญ่ปกครองสืบต่อกันมา ดังนี้

1. นายสัสดี ข่ายเพชร ถูกไล่ออกเพราะชาวบ้านหาว่าเป็นปอบ
 2. นายนทเสน รัตนพลแสน เกษียณอายุ
 3. นายสม อุทัยศรี จำคุกเพราะฉ้อราษฎร์บังหลวง
 4. นายบุตดี คำสะอาด เกษียณอายุ
 5. นายอ้อย (มงคล) มหาโคตร เกษียณอายุ
 6. นายทองจันทร์ รักษาภักดี เกษียณอายุ
- (บุรี ชัตติยะวงศ์ รวบรวม ทองสร ไชยมูล เรียบเรียง)

1.3 ประวัติศาสตร์เชียงเหียนยุคปัจจุบัน²

โดยแรกเริ่มมีชาวบ้านอาศัย ประมาณ 300 กว่าครัวเรือน เป็นบ้านเชียงเหียนหมู่ 3 ตำบลเขวาสี อำเภอมือ จังหวัดมหาสารคาม

ปี พ.ศ. 2476	- มีถนนตัดผ่านทาง ไปร้อยเอ็ด ซึ่งเป็นทางเกวียน เริ่มแรกมีรถ 3 คัน (เป็นรถไม้) ตัดทางตรงจะได้ไม่อ้อม ผู้ใดที่มีที่ดินติดถนน มีข้อยกเว้น ไม่เสียค่าส่วย (เสียหัว) คือ อายุ 20 ปีขึ้นไป จะต้องเสียค่าส่วย
ปี พ.ศ. 2479	- น้ำท่วมนาบริเวณที่อยู่ติดกับห้วยคะคาง บางส่วนเท่านั้น
ปี พ.ศ. 2481	- ก่อตั้งโรงเรียนบ้านเชียงเหียน ซึ่งมีครูใหญ่คนแรกชื่อ นายทั้ง แซ่ตัน
ปี พ.ศ. 2505	- กรมทางหลวง สร้างถนนลาดยาง เส้นทางคมนาคมมหาสารคาม-ร้อยเอ็ด สะดวกในการนำผลผลิตทางการเกษตรไปขายในตลาดในอำเภอมือขึ้น นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม รอบบ้าน, บึงบอน, บึงหว่า และบึงสิม เพื่อนำไปทอผ้า ในปีเดียวกันได้มีการสร้างวัดป่าบ้านหันเชียงเหียนขึ้น ซึ่งเป็นบริเวณที่อยู่ในโคกหนองข่า
ปี พ.ศ. 2506	- การปลูกหม่อนเลี้ยงไหมของคนในหมู่บ้านมีน้อยลงมาก เนื่องจากไม่มีผู้สืบทอด
ปี พ.ศ. 2510	- ใช้น้ำบาดาลโดยการขุดเจาะจากกรมทรัพยากรธรณี และชาวบ้านบางส่วนก็ขุดเจาะด้วยตนเอง
ปี พ.ศ. 2514	- ปรับปรุงถนนทางไปร้อยเอ็ด โดยบริษัท ยูคอน เรียกว่า ถนนแจ้งสนิท ซึ่งเป็นทางลาดยาง ทำให้การคมนาคมสะดวกยิ่งขึ้น และเกษตรกรสามารถขนส่ง

² คุณตาสังข์ รัตนพลแสน อายุ 81 ปี การศึกษา ป.1

พ่อบุรี ชัตติยะวงศ์ อายุ 69 ปี การศึกษา ป.4

นายสวาสดี โคตรมุงคุณ อายุ 57 ปี ผู้ใหญ่บ้าน บ้านเชียงเหียน หมู่ 23

- ผลผลิตเข้าไปขายตลาดในเมืองรวดเร็วขึ้น และมีรถโดยสารหลายสายที่ผ่านเข้าไปในตลาดในเมือง โดยชาวบ้านนั่งรถห้วยแอ่ง- สารคาม ค่ารถคนละ 8 บาท ระยะทาง 8 กิโลเมตรถึงตลาดเมืองมหาสารคาม
- ปี พ.ศ. 2515 เริ่มมีการปลูกปอและฝ้ายขึ้นตรงทางบริเวณทางไปดงสวนน้อย ซึ่งเป็นแหล่งเพาะปลูกที่สำคัญของชาวบ้านเชียงเหียน
- ปี พ.ศ. 2516 มีไฟฟ้าเข้าหมู่บ้าน
- ปี พ.ศ. 2517 เริ่มมีการปลูกมันสำปะหลังสลับกับฝ้ายและปอ
- ปี พ.ศ. 2518 สร้างถนนคึกฤทธิ์ โดยมีการขุดเซย ที่นาของชาวบ้านบางส่วนเพื่อแบ่งที่บางส่วน กว้างประมาณ 3-4 เมตรในการทำถนนทางดิน เพื่อตัดถนนไปที่นาได้ สามารถขนส่งผลผลิตโดยรถยนต์ได้สะดวกขึ้น
- ปี พ.ศ. 2519 รถแทรกเตอร์เข้ามาในหมู่บ้านครั้งแรก ทำให้การปรับหน้าดินรวดเร็วและสะดวกขึ้น
- ปี พ.ศ. 2520 มีชาวบ้านส่วนน้อยอพยพไปขายแรงงานที่กรุงเทพมหานคร โดยไปรับจ้างโรงงานทำรองเท้า และค้าขาย ได้แก่ ขายส้มตำ
- ปี พ.ศ. 2521 รัฐบาลเข้ามาจัดสรรที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยให้กับผู้ที่ขาดแคลน ที่บริเวณแหล่งเพาะปลูกพืชของชาวบ้านเชียงเหียน ทำให้ชาวบ้านเชียงเหียนเหลือพื้นที่ปลูกปอ, ฝ้าย และมันสำปะหลัง เพียงเล็กน้อยจึงทำให้ชาวบ้านเลิกปลูกตั้งแต่นั้นมา และในปีเดียวกันช่วงเดือนตุลาคมเกิด น้ำท่วมทุ่งนา ทำให้ผลผลิตเสียหายจำนวนมาก แต่ไม่ได้ท่วมบ้านเรือน ชาวบ้านจะหาปลาในน่าน้ำท่วม และบางครั้งเรือชนข้าวมาบริเวณหรืออาจช่วยเหลือกันในเรือญาติ
- ปี พ.ศ. 2522 เกิดการเปลี่ยนแปลงการปลูกพืชเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลได้ตั้งหมู่บ้านซึ่งเป็นที่เพาะปลูกพืชเดิมของชาวเชียงเหียน ให้ตั้งเป็นหมู่บ้านร่วมใจในปัจจุบัน ซึ่งเหลือที่ดินเพียงบางส่วน ชาวบ้านจึงหันมาปลูกถั่วลิสงแทน
- ปี พ.ศ. 2526 ที่ฮองเฮือ ได้สร้างเป็นถนนทางเดินไปนาและขนส่งผลผลิตทางการเกษตรได้สะดวกขึ้นให้สะดวกขึ้น และในปีเดียวกัน ทางศูนย์พัฒนาชนบทผสมผสาน (ศูนย์มีชัย) ได้มีงบประมาณส่งเสริมการปลูกยูคาลิปตัส รอบบึงบอน ซึ่งให้เหตุผลว่า เป็นพืชที่โตเร็ว ขายไปเพื่อผลิตเยื่อกระดาษ ซึ่งชาวบ้านนำเงินที่ขายได้ไปพัฒนาหมู่บ้าน นอกจากนี้ยังป้องกันการพังทลายของตลิ่งได้อีกด้วย
- ปี พ.ศ. 2527 แยกหมู่บ้านเชียงเหียน หมู่ 3 ออกเป็นหมู่บ้านเชียงเหียน หมู่ 18 เนื่องจากประชากรเพิ่มขึ้น ชาวบ้านเรียกว่า เชียงเหียนใต้
- ปี พ.ศ. 2528 ขุดลอกบึงบอนโดยสภาตำบลเขา
- ปี พ.ศ. 2530 ชาวบ้านเริ่มบริโภคน้ำฝนโดยใช้โอ่งน้ำขนาดความจุ 2,000 ลิตรจากกรมอนามัย ในโครงการรณรงค์สร้างโอ่งซึ่งชาวบ้านไม่ได้เสียค่าใช้จ่ายใดเพียงแต่เลี้ยงอาหารผู้ที่มาสร้างโอ่งให้และยังมีแท็งก์น้ำดื่มขนาดใหญ่ จากศูนย์พัฒนาชนบทผสมผสาน (ศูนย์มีชัย) ชาวบ้านได้เสียค่าใช้จ่ายแบบผ่อนส่ง
- ปี พ.ศ. 2532 ขุดลอกบึงห้วย โดยหน่วยงาน กรป. กลาง
- ปี พ.ศ. 2536 มีบุคคลใช้รถแมคโครขุดคันคูดินสามชั้น เพื่อนำดินไปทำที่นา

- ปี พ.ศ. 2538 สภาตำบลเขวาสันติ อำเภอมือง จังหวัดมหาสารคาม ขุดลอกบึงสีมและในปีเดียวกัน ได้มีสถานีอนามัยบ้านเชียงเหียนขึ้น ชาวบ้านได้รับความสะดวกสบายในการเข้ารับการรักษาพยาบาลที่บาดเจ็บไม่อาการไม่หนักได้อย่างรวดเร็ว
- ปี พ.ศ. 2539 กรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข สร้างระบบน้ำประปาหมู่บ้านเชียงเหียนซึ่งใช้ร่วมกันทั้ง 3 หมู่
- ปี พ.ศ. 2541 ได้เปลี่ยนถนนในหมู่บ้านจากแต่ก่อนเป็นทางโคลก ซึ่งเป็นทางลึกลงทางเกวียน เกิดจากการกัดเซาะของน้ำที่ไหลลงสู่บึงต่างในหมู่บ้าน กลายมาเป็นถนนดิน แล้วก็พัฒนาเรื่อยมา จนกลายมาเป็นทางคอนกรีตในปัจจุบันนอกจากนี้ในปีเดียวกันได้เกิดการรวมกลุ่มสมุนไพรร บ้านเชียงเหียน หมู่ 3,18 และ 23 ซึ่งมีสมาชิก 30 คน ได้รับความช่วยเหลือจากจากหน่วยงานพัฒนาการจังหวัดและเกษตรอำเภอ
- ปี พ.ศ. 2542 สร้างน้ำประปาหมู่บ้าน โดยกรมอนามัย ซึ่งใช้ร่วมกันทั้ง 3 หมู่
- ปี พ.ศ.2543 แยกหมู่บ้านเชียงเหียน หมู่ 23 ชาวบ้านเรียกว่า เชียงเหียนน้อย ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของหมู่บ้าน
- ปี พ.ศ.2544 โครงการสระเก็บน้ำขนาดเล็ก เพื่อการเกษตรผสมผสาน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เข้ามาขุดสระเก็บน้ำขนาดเล็กให้กับเกษตรกร โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใด ๆ เพียงแต่เลี้ยงอาหารคนที่ขุดให้เท่านั้น และเกิดน้ำท่วม ผลผลิตเสียหาย บริเวณติดกับห้วยคะคาง
- ปี พ.ศ.2545 หน่วยงานเร่งรัดพัฒนาชนบท กระทรวงมหาดไทย ขุดลอกสระแก้ว และในปีเดียวกันได้มีโครงการปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ โดยความร่วมมือของโรงเรียนผดุงนารีร่วมกับโรงเรียนชุมชนบ้านเชียงเหียน และเกิดน้ำท่วม ผลผลิตเสียหาย บริเวณติดกับห้วยคะคาง
- ปี พ.ศ.2546 เกิดการรวมกลุ่มทอผ้า บ้านเชียงเหียน หมู่ 3 มีสมาชิก 15 คนและในปีเดียวกันทางเกษตรอำเภอได้ทำการเปิดคลินิกเกษตร³ขึ้นที่ โรงเรียนบ้านเชียงเหียน โดยได้ให้ความช่วยเหลือกับเกษตรกรในด้านต่าง ๆ ดังนี้ ด้านปฐพี ปศุสัตว์ ด้านพืชไร่ พืชผัก ประมง
- โดยให้เกษตรกรนำใบเสร็จที่ซื้อ ปุ๋ย, พันธุ์ข้าว หรือปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร มาแสดงต่อเจ้าหน้าที่ที่คลินิก เมื่อเกิดปัญหาน้ำท่วม ทำให้ผลผลิตเสียหาย แล้วทางคลินิกจะช่วยเหลือค่าเสียหายตามใบเสร็จนั้น และในปีเดียวกันเกิดน้ำท่วมทางคลินิกเกษตรได้ให้ความช่วยเหลือเรื่องในความเสียหายที่เกิดขึ้น
- ปี พ.ศ. 2547 เกิดการรวมกลุ่มเพาะเห็ดอบ บ้านเชียงเหียน หมู่ 18 มีสมาชิก 10 คน

1.4 พัฒนาการชุมชนที่เกี่ยวข้องกับเมืองมหาสารคาม

จังหวัดมหาสารคาม ตั้งอยู่บริเวณตอนกลางของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ห่างจากกรุงเทพมหานครประมาณ 470 กิโลเมตร มีพื้นที่ 3.5 ไร่ ลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบสูงไม่มีภูเขา พื้นที่

³ นายสวัสดิ์ โคตรมุงคุณ อายุ 57 ปี ผู้ใหญ่บ้าน บ้านเชียงเหียน หมู่ 23

เป็นลูกคลื่นลอนตื้น สภาพดินมีสภาพทางการเกษตรปานกลาง ทางตอนเหนือและตอนใต้เป็นดินนา ทางด้านทิศตะวันตกเป็นดินไร่ และตอนกลางส่วนใหญ่เป็นดินไร่คละกับดินนา จังหวัดมหาสารคามมี ปัญหาเรื่องดิน ซึ่งเป็นดินเค็มกว่าล้านไร่กระจายอยู่บริเวณตอนกลางและตอนล่างของจังหวัดและเป็นดิน ทรายด้านทิศตะวันตก เป็นที่นาส่วนใหญ่ มีแหล่งน้ำธรรมชาติที่สำคัญคือ ลำน้ำชี และลำห้วยต่าง ๆ เช่น ลำพัง ลำพลับพลา ลำเสียวใหญ่ และห้วยคะคาง

สภาพทั่วไปของอำเภอเมืองมหาสารคาม มีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบสูง ดินเค็มการเพาะปลูกไม่ได้ผลเต็มที่ ในขณะที่ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา พื้นที่ทำการเพาะปลูกมากคือ ตำบลลาดพัฒนา ตำบลเกิ้ง ตำบลเขวา และบางส่วนของตำบลโคกก่อ เนื่องจากบริเวณดังกล่าวมีแม่น้ำชีไหลผ่าน และมีอ่างเก็บน้ำธรรมชาติที่ทางอำเภอเมืองมหาสารคามร่วมกับประชาชนขุดลอกให้ใช้ประโยชน์ได้มากขึ้นคือ ห้วยแอ่ง ห้วยตาหลุง ห้วยคะคาง ในช่วงหน้าแล้งจะเกิดภาวะการฉ่ำงานสูง ทำให้สมาชิกในแต่ละครัวเรือนมีการอพยพถิ่นฐานไปประกอบอาชีพที่กรุงเทพมหานคร และหัวเมืองใหญ่ ๆ โดยทั่วไป

2. ลักษณะภูมิประเทศและระบบนิเวศชุมชน

บ้านเชียงเหียน ตำบลเขวา เป็นเมืองโบราณมีลักษณะเป็นเนินสูงรูปไข่ คือสูงตรงกลางมีคูน้ำคันดินล้อมรอบ ซึ่งเป็นลักษณะทำเลที่ตั้งที่ดีคือเมื่อฝนตกน้ำจะไหลลงสู่บึงที่อยู่รอบหมู่บ้านทุกบึง และจากทำเลที่ตั้งของหมู่บ้าน มีความสอดคล้องกับลักษณะของเมืองในสมัยทวารวดี คือมักจะมีคูน้ำคันดินล้อมรอบเมือง

ลักษณะทางภูมิศาสตร์⁴

ที่ตั้งและอาณาเขต บ้านเชียงเหียน ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ตั้งอยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ 14 องศา ถึง 19 องศาเหนือและเส้นแวงที่ 101 องศาตะวันออก อยู่ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย เป็นหมู่บ้านหนึ่งในจังหวัดมหาสารคาม ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของตัวจังหวัด ห่างจากที่ตั้งศาลากลางจังหวัดตามถนนแจ้งสนิท จากจังหวัดมหาสารคามถึงร้อยเอ็ด ประมาณ 8 กิโลเมตร ในปัจจุบันบ้านเชียงเหียนตั้งอยู่ในเขตท้องที่ ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในบริเวณพื้นที่สูงเป็นที่ดอน ใช้สำหรับเป็นที่ตั้งเขตหมู่บ้าน โดยเฉลี่ยแล้วจะมีความสูงโดยประมาณ 3 เมตร จากพื้นดินบริเวณรอบ ๆ หมู่บ้าน มีการตั้งบ้านเรือนอยู่ทั่วไป แบ่งหมู่บ้านออกเป็น 3 หมู่บ้าน คือ หมู่ 3 หมู่ 18 และหมู่ 23 โดยมีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับบ้านกุดซุย และบ้านลาด ตำบลลาดพัฒนา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ลักษณะพื้นที่ เป็นที่ลุ่มน้ำ ไหลผ่านคือห้วยคะคางทำให้พื้นที่ทำนาในบริเวณนั้นของบ้านเชียงเหียนส่วนใหญ่เป็นนาลุ่มน้ำท่วมหลายครั้ง และชาวบ้านเชียงเหียนเรียกบริเวณนี้ว่า “นาแขง” เนื่องจากเป็นบริเวณที่มีต้นแขง

ทิศตะวันตก ติดต่อกับบ้านสอ่ง ตำบลตลาด อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ลักษณะพื้นที่บริเวณนี้ของที่บ้านเชียงเหียนเป็นที่ราบทำนาได้ผลดี

⁴ งานวิจัย เรื่อง ความเชื่อเกี่ยวกับศิลปะรูปองค์บนขุมประตั่วโพธิ์ศรี บ้านเชียงเหียน ต.เขวา อ.เมือง จ.มหาสารคาม โดยพระคำเขียน บัณจิต, พระชัย แสนดี, นายเปลี่ยน ศรีจันทร์ และ พระสมศรี เกาหอม หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิตวิชาเอกวัฒนธรรม วิทยาลัยมหาสารคาม ปีการศึกษา2532.

ทิศตะวันออก ติดต่อกับบ้านหันตำบลเขา อำเภอมือง จังหวัดมหาสารคาม ลักษณะของพื้นที่ติดกับหมู่บ้านดินดีนาได้ผลดี

ทิศใต้ ติดต่อกับบ้านร่วมใจ ตำบลแวงน่าง อำเภอมือง จังหวัดมหาสารคาม ลักษณะของพื้นที่ในบริเวณนี้ของทีนาจะเป็นที่ราบและสูงขึ้นในบริเวณของพื้นที่ การทำนาของบางที่เป็นนาดอนไม่ได้ผลดีนัก แต่ในบริเวณที่ราบได้ผลดี

ภาพถ่ายทางอากาศแสดงที่ตั้งของบ้านเชียงเหียน

ที่มา: Google earth cite from www.google.co.th/intl/th/earth/download/ge/agree.html

ลักษณะประชากร บ้านเชียงเหียน หมู่ 3 หมู่ 18 และหมู่ 23

1.บ้านเชียงเหียน หมู่ 3⁵

มีพื้นที่ 1,970 ไร่
 จำนวนครอบครัว 170 ครอบครัว
 ประชากรชาย 381 คน หญิง 320 คน รวมทั้งสิ้น 701 คน
 ผู้ใหญ่บ้าน นายสากล พลเสน
 อบต. นายบุคติ โคตรมุงคุณ
 นายกองใจ รักษาภักดี

2. บ้านเชียงเหียน หมู่ 18 แยกออกจากบ้านเชียงเหียน หมู่ 13 เมื่อ พ.ศ. 2527 ที่ตั้งอยู่ทางทิศเหนือถนนสายมหาสารคาม-ร้อยเอ็ด ทิศตะวันออกของวัดโพธิ์ศรีบ้านเชียงเหียน มีข้อมูลดังนี้⁶

มีพื้นที่ 1,694 ไร่ 2 งาน
 จำนวนครอบครัว 170 ครอบครัว

⁵ นายสากล พลเสน ผู้ใหญ่บ้านเชียงเหียน หมู่ 3 อายุ 56 ปี อาชีพทำนา การศึกษา ป.4

⁶ นายสำรอง โสภชาติ ผู้ใหญ่บ้านเชียงเหียน หมู่ 18 อาชีพทำนา การศึกษา ป.4

ประชากร	ชาย	504	คน
	หญิง	459	คน
	รวมทั้งสิ้น	963	คน
ผู้ใหญ่บ้าน	นายสำรอง โสภชาติรี		
อบต.	นายอุบล ชัตติยะวงศ์		
	นายราวี มหาโคตร		

3. บ้านเชียงเหียน หมู่ที่ 23 แยกออกจากบ้านเชียงเหียนหมู่ 3 เมื่อปี พ.ศ. 2543⁷
มีพื้นที่ 75 ไร่ 3 งาน 42 ตารางวา

จำนวนครอบครัว	79	ครัวเรือน
ประชากร	ชาย	193 คน
	หญิง	194 คน
	รวมทั้งสิ้น	387 คน
ผู้ใหญ่บ้าน	นายสวาสดี โคตรมุงคุณ	
อบต.	นายแสง ลาศรีทัศน์	
	นายสมพงษ์ รัตนพลแสน	

พัฒนาการที่เกี่ยวข้องกับเรื่องน้ำท่วม

ปี พ.ศ. 2521 – เกิดน้ำท่วมครั้งใหญ่ ผลผลิตเสียหาย ชาวบ้านได้หาปลากินและซื้อข้าวกินและช่วยเหลือแบ่งข้าวให้กันในเครือญาติ

ปี พ.ศ. 2544-2545- น้ำท่วมผลผลิตเสียหายประมาณ 1,000 ไร่ ได้รับความช่วยเหลือค่าเสียหาย และได้ปุ๋ยฟรีจากรัฐบาล

ปี พ.ศ. 2546 - ได้รับความช่วยเหลือจากกรมชลประทาน โดยการขุดลอกห้วย คะคาง

3. การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำ และทรัพยากรชนิดอื่น ๆ

จากการสัมภาษณ์โดยการสุ่มชาวบ้านเชียงเหียนทั้ง 3 หมู่ เรื่อง “น้ำ” ในมุมมองของชาวบ้าน นั้น ต่างก็ให้ความหมายที่แตกต่างกัน พอสรุปได้ดังนี้⁸

“ น้ำ คือ ปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิต นำไปใช้อุปโภค บริโภค และที่สำคัญใช้ในการเกษตร”

“ น้ำ คือ ชีวิตมนุษย์”

“ น้ำ คือ สิ่งหล่อเลี้ยงชีวิตมนุษย์”

“ น้ำ คือ สิ่งสำคัญที่สุดไม่สามารถขาดได้”

1) น้ำดื่ม

⁷ นายสวาสดี โคตรมุงคุณ ผู้ใหญ่บ้านเชียงเหียน หมู่ 23 อาชีพทำนา การศึกษา ป.4

⁸ พ่อบุรี ชัตติยะวงศ์ อายุ 69 ปี การศึกษา ป.4

นายราวี มหาโคตร อายุ 34 ปี สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลเขวา บ้านเชียงเหียน หมู่ 18

นายอุบล ชัตติยะวงศ์ อายุ 48 ปี สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลเขวา บ้านเชียงเหียน หมู่ 18

ในอดีตชาวบ้าน บ้านเชียงเหียนจะบริโภคน้ำดื่มจากบ่อน้ำ (ส่าง) โดยจะนำกระออม (ครุไม้ที่ทำด้วยครั่ง) ไปหาบที่หมู่บ้านเอียด ซึ่งมีระยะทางห่างจากหมู่บ้านประมาณ 5-6 กิโลเมตร แต่ในปี 2530 มีหน่วยงานพัฒนาเอกชน ศูนย์มิซัย และกรมอนามัย เข้ามาณรงค์การบริโภคน้ำที่บรรจุด้วยโอ่งน้ำ ซึ่งมีความจุ 2,000 ลิตร และชาวบ้านยังคงดื่มน้ำฝนจนถึงปัจจุบัน⁹

2) น้ำใช้อุปโภค

ในอดีตชาวบ้านเชียงเหียน จะใช้น้ำอุปโภค ที่สระแก้วและบึงรอบบ้าน ได้แก่ บึงบอน บึงบ้าน บึงหว่า และ บึงสิม แต่ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะนิยมไปอาบน้ำที่สระแก้ว เนื่องจากมีความเชื่อว่าเป็นน้ำที่อาบแล้ว ผิวพรรณดี และเป็นสิริมงคล ซึ่งเชื่อว่าเป็นน้ำที่ศักดิ์สิทธิ์ ต่อมาในปี 2510 มีกรมทรัพยากรธรณี ได้เข้ามาขุดเจาะบาดาลแบบคันโยก มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 4 นิ้ว ลึก 60 เมตร และก็ได้เริ่มมีการขุดเจาะบาดาลส่วนตัวเรื่อยมาจนต่อมาในปี พ.ศ. 2539 กรมอนามัย ได้สร้างน้ำประปาบาดาลในหมู่บ้านเชียงเหียน ซึ่งใช้รวมกันทั้ง 3 หมู่ สำหรับใช้อุปโภค จนถึงปัจจุบันนี้

4. การเกษตรและสภาพเศรษฐกิจของชุมชน

การประกอบอาชีพ

อาชีพหลัก คือการเกษตร โดยชาวบ้านเชียงส่วนใหญ่มีที่นา โดยเฉลี่ยครัวเรือนละ 10 ไร่ เนื่องจากได้แบ่งให้แก่บุตร ดังนั้น น้ำจึงเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างมากในการเกษตร ได้แก่ การทำนา ซึ่งทำได้เพียงครั้งเดียวต่อปี(ยกเว้นผู้ที่มิมีนาใกล้กับห้วยคเคาง) แหล่งน้ำของหมู่บ้าน 4 แหล่ง คือ บึงบอน บึงบ้าน บึงหว่า และสระแก้ว มีไว้สำหรับเช่า แต่สามารถนำมาใช้ในการเกษตรได้ในปริมาณที่ไม่มาก ได้แก่ ปลูกกล้า และปลูกผักสวนครัวเท่านั้น นาที่ทำมีทั้งนาดำและนาหว่านที่เป็นเช่นนี้เพราะขึ้นอยู่กับหลายปัจจัย เช่น ที่ลุ่มเหมาะที่จะนาดำ ส่วนที่ดอนเหมาะสำหรับนาหว่าน ปริมาณน้ำฝนน้อยก็เหมาะที่จะนาหว่านมากกว่านาดำ และนอกจากนี้บางครัวเรือนเข้าไปรับจ้างทำงานในเมืองแล้วไม่มีคนดูแลผลผลิตจึงหันทำนาหว่าน (ยกเว้นผู้ที่มิมีนาใกล้กับห้วยคเคาง) ดังนั้นน้ำที่เกษตรกรใช้ คือ น้ำฝน บางปีฝนตกต้องตามฤดูกาลก็ทำนาได้ผลผลิตดี ส่วนปีที่มีปริมาณน้ำฝนค่อนข้างน้อย ทำให้ผลผลิตไม่ได้ผลดีเท่าที่ควร

ในการทำงาน¹⁰ เกษตรกรจะทำคันดิน เพื่อกักเก็บน้ำ และมีเกษตรกรบางรายก็ระบายน้ำเข้าสู่นาด้วยวิธีการแตกต่างกัน เช่น นำท่อซีเมนต์เล็กต่อตรงคันดินจากนาที่อยู่ติดกันแต่มีระดับพื้นดินไม่เท่ากัน ระบายน้ำจากนาที่มีระดับสูงไปสู่नाที่มีระดับที่ต่ำกว่า ได้ปริมาณน้ำที่เพียงพอต่อการเจริญเติบโตของต้นข้าว ทั้งสองระดับพื้นที่นอกจากนี้ยังมีอุปกรณ์ช่วยในการวิดน้ำจากนาที่อยู่ติดกัน ซึ่งมีปริมาณน้ำมาก วิดน้ำให้กับนาที่มีปริมาณน้อยจนเกินไป โดยชาวบ้านเรียกว่า คันโซ่ ถ้าต้องการทุนแรง และเพิ่มความเร็วในการวิดน้ำ ก็จะมีไม้ 3 อันตั้งไว้เพื่อหลักให้กับคันโซ่ ชาวบ้านเรียกว่า ไม้ฮ้างฮะ ซึ่งถือว่าเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ในปัจจุบันก็ยังใช้วิธีการนี้ แต่มีเกษตรกรบางรายที่ต้องการสะดวก ไม่เหนื่อย และรวดเร็ว โดยการนำเครื่องสูบน้ำเข้านาได้ทันที

นอกจากการทำนาแล้วยังมี การเลี้ยงปลา และปลูกผักสวนครัว โดยทำการขุดสระที่นาแล้วปล่อยปลาเลี้ยง เช่น ปลาดุก ปลาตะเพียน ปลานิล เป็นต้น รอบสระก็จะปลูกผักสวนครัว ได้แก่ มะละกอ พริก

⁹ พ่อบุรี ชัตติยะวงศ์ อายุ 69 ปี การศึกษา ป.4

¹⁰ พ่อบุรี ชัตติยะวงศ์ อายุ 69 ปี การศึกษา ป.4

มะเขือเทศ ผักกาด ผักชี เป็นต้น ซึ่งสามารถนำไปขายและบริโภคได้ มีบางรายเลี้ยงหมู เลี้ยงไก่ เลี้ยงเป็ด แล้วนำมูลมาทำปุ๋ยคอกให้กับผักที่ปลูก ขนาดสระส่วนใหญ่แล้วประมาณ 1 ไร่ และบางที่ก็ขุดสระขนาดเล็ก เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 3-4 เมตร และมีความลึกประมาณ 2 เมตร สำหรับหน้าแล้งให้น้ำวัวและควาย และใช้อุปโภคล้างจานชาม แต่มีปริมาณไม่มากนัก จึงไม่เพียงพอในการทำนา ซึ่งการจ้างขุดโดยแรงงานคน หรืออาจขุดโดยรถแมคโคร เสียค่าใช้จ่ายเอง ในปี พ.ศ. 2544 มีโครงการสระเก็บน้ำขนาดเล็กเพื่อการเกษตรผสมผสาน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้ขุดให้กับเกษตรกรที่ต้องสระเก็บน้ำ โดยไม่ได้เสียค่าใช้จ่ายใด ๆ นอกจากเลี้ยงอาหารคนงานที่มาขุดให้เท่านั้น

น้ำเพื่อการหาอยู่หากิน¹¹ แหล่งน้ำสาธารณะ ที่สำหรับหาอาหารของชาวบ้าน นั้น ได้แก่ ห้วยคเคาง,ฮองแขง ที่อยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้าน เป็นแหล่งหาอาหารที่สำคัญ ไม่ว่าจะเป็น ปู ปลา กุ้ง หอย โดยใช้ อุปกรณ์ในการจับ ได้แก่ สวิง สะดุ้ง แห โซ ช้อง เป็นต้น นอกจากนี้ยัง การขุดสระน้ำเล็ก ที่มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 4 เมตร ความลึก 2 เมตร เพื่อเลี้ยงปลา ให้น้ำวัวและควายในหน้าแล้ง และใช้ล้างจานชาม ซึ่งปริมาณน้ำไม่มากพอที่ใช้ทำนา ส่วนแหล่งน้ำทั้ง 5 แหล่งของหมู่บ้าน มี 4 แหล่งที่ใช้สำหรับให้เช่า ได้แก่ บึงบอน บึงบ้าน บึงหว้า สระแก้ว เช่าปีละ 7,000 บาทต่อปี โดยอยู่ในความดูแลของผู้เช่า ซึ่งเช่าในการเลี้ยงปลา เมื่อครบกำหนดการเช่าก็ให้ชาวบ้านลงไปจับปลาในบึง แต่ต้องเสียเงินตามปริมาณปลาที่ได้ และขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของผู้เช่าปลาด้วย ส่วนบึงลิมเป็นบึงของส่วนรวม เมื่อมีงานบุญ ทั้งสามหมู่บ้าน จะให้ชาวบ้านลงไปหาปลาเพื่อนำมาทำเป็นอาหารในการจัดงานซึ่งเป็นการลดรายจ่าย นอกจากนี้บึงลิมยังเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ ยังมี ศาลากลางน้ำ และเรือสำหรับนั่งเล่นอีกด้วย

ในอดีตชาวบ้านเชียงเหียนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการเกษตร ได้แก่ ทำนา ซึ่งเป็นอาชีพหลัก นอกจากนี้ยังมีเลี้ยงปลา และปลูกพืชผักสวนครัวใกล้ ๆ แหล่งน้ำ ต่อมาในปี 2520 มีชาวบ้านบางส่วนไปขายแรงงานที่กรุงเทพมหานคร ได้ แก่ ทำโรงงานรองเท้า ชักชวนกันไปทำ นอกจากนี้ยังมีไปขายอาหาร เช่น ส้มตำไก่ย่าง และอาหารอีสาน อาชีพรองลงมา คือ ค้าขาย ได้แก่ ขายยาสมุนไพร โดยเดินทางไปขายทั่วประเทศ ชาวบ้านเชียงเหียนทั้ง 3 หมู่ยังมีการกลุ่มอาชีพ เพื่อเป็นการสร้างงาน สร้างรายได้ให้กับครอบครัว ซึ่งกลุ่มอาชีพต่าง ๆ มีดังนี้¹²

1. กลุ่มสมุนไพร บ้านเชียงเหียน หมู่ 3,18 และ หมู่ 23 มีสมาชิก 30 คน
- 2.กลุ่มทอผ้า บ้านเชียงเหียน หมู่ 3 มีสมาชิก 15 คน
- 3.กลุ่มเพาะเห็ดบด บ้านเชียงเหียน หมู่ 18 มีสมาชิกกลุ่ม 10 คน

ด้านการตลาด กลุ่มสมุนไพร เดินทางไปขายทั่วทุกภาคของประเทศ กลุ่มทอผ้า เข้าไปขายในตลาดในเมืองมหาสารคาม หรืออาจจะมีลูกค้ามาสั่งเองโดยตรง และกลุ่มเพาะเห็ดบด ขายภายในหมู่บ้าน

ในเรื่องปัจจัยการผลิตที่เปลี่ยนไป เห็นได้ชัด คือ การเปลี่ยนจากแรงงานควาย เป็นการใช้เครื่องทุ่นแรง ซึ่งก็คือรถไถนาเดินตาม ซึ่งชาวนาให้ความเห็นว่า เป็นวิธีการที่สะดวก รวดเร็ว แต่ในทางตรงข้ามแรงงานควายนั้น สามารถนำมูลสัตว์ไปทำปุ๋ยคอกเพื่อเป็นอาหารให้แก่พืชได้เป็นอย่างดี

5. วัฒนธรรม ความเชื่อและภูมิปัญญาของชุมชน

¹¹ นายราวี มหาโคตร อายุ 34 ปี สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลเขวาสาน บ้านเชียงเหียน หมู่ 18

¹² นายราวี มหาโคตร อายุ 34 ปี สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล บ้านเชียงเหียน หมู่ 18

ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับเรื่องน้ำ ประกอบด้วย

5.1) น้ำเกี่ยวกับพิธีกรรม ได้แก่ ประเพณีลอยกระทง จัดขึ้นในวันเพ็ญ เดือนสิบสอง โดยชาวบ้านเชียงเหียนทั้ง 3 หมู่บ้านร่วมกันจัดขึ้นที่บึงสิม เพื่อเป็นการขอขมาพระแม่คงคา

- ประเพณีบุญเบิกบ้าน จัดขึ้นในเดือนหก ทำโดยจุดบั้งไฟเสี่ยงทาย ซึ่งมีการเสี่ยงทาย 5 อย่างคือ บั้งที่ 1 เสี่ยงคน โดยเสี่ยงว่าคนอยู่ดี หรือมีสุขหรือไม่ ถ้าบั้งไฟขึ้นดีก็แสดงว่าคนจะอยู่ดีมีสุข แต่ถ้าไม่ขึ้นหมายความว่าคนในหมู่บ้านจะมีการเจ็บป่วยเดือดร้อน

บั้งที่ 2 เสี่ยงฝน คือถ้าบั้งไฟขึ้นดี หมายความว่าฝนจะตกดีชาวบ้านมีรายได้ แต่ถ้าไม่ขึ้นแสดงว่าฝนจะแล้ง

บั้งที่ 3 เสี่ยงน้ำแก่ง น้ำแก่ง คือ น้ำที่ไหลมาจากลำน้ำชีผ่านห้วยคเคทางทิศเหนือของหมู่บ้านซึ่งถ้าบั้งไฟขึ้นหมายถึงน้ำแก่งดี ทำนาดีด้วย แต่ถ้าไม่ขึ้นหมายความว่าน้ำไม่ดีหรือมีฉะนั้นก็อาจเกิดน้ำท่วมไม่เป็นผลดีต่อข้าวในนา

บั้งที่ 4 เสี่ยงวัว โดยเสี่ยงว่าจะมีการเจ็บไข้มีโรคระบาดหรือไม่ถ้าขึ้นแสดงว่าวัวไม่เจ็บไข้สามารถใช้งานได้ตลอด

บั้งที่ 5 เสี่ยงควาย มีความหมายเหมือนกับการเสี่ยงวัว

- บุญบั้งไฟ จัดขึ้นในเดือนหก เพื่อเป็นการบูชาพญาแถน ในการขอฝน
- แห่นางแมว จะทำก็ต่อเมื่อฝนไม่ตกและแห้งแล้งมาก สาดน้ำแมว เพื่อเป็นการขอฝน โดยจะทำการในเดือน 8 แต่ถ้ายังไม่ตกอีก ก็มีการสวดคาถาปลาช่อน ร่วมกับคางคก ปลวก ต่อ, แตน มาทำในพิธีกรรม¹³

5.2 ที่ตั้งแหล่งน้ำและทิศทางการไหล ขนาด และพื้นที่โดยรอบ

- ห้วยคเคทาง อยู่ทางด้านทิศเหนือ ซึ่งไหลจากทิศตะวันตกไปยังทิศตะวันออก
- ฮองแซง อยู่ทางด้านทิศตะวันออกของห้วยคเคทาง ไหลไปทางทิศเหนือ
- บึงหว่า อยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน
- บึงบ้าน อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ
- บึงสิม อยู่ทางทิศเหนือ
- บึงบอน อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ
- สระแก้ว อยู่ทางทิศใต้

แหล่งน้ำของหมู่บ้านทั้ง 5 แหล่ง เป็นน้ำนิ่งแต่ถ้ามีฝนตกลงมามาก แหล่งน้ำในหมู่บ้านจะไหลไปทางทิศเหนือ

ขนาดพื้นที่ และสภาพแหล่งน้ำโดยรอบ

- บึงหว่า อยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้านมีพื้นที่ 5.4 ไร่ ลึก 3 เมตรเป็นบึงที่มีขนาดเล็กที่สุด
- บึงบ้าน อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ มีพื้นที่ 15 ไร่
- บึงสิม อยู่ทางทิศเหนือ มีพื้นที่ 11 ไร่
- บึงบอน อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีพื้นที่ 15 ไร่
- สระแก้ว อยู่ทางทิศใต้ ขนาดใหญ่ที่สุด มีพื้นที่ 18 ไร่ 19 ตารางวา ความจุ 38,523 ลบ.ม.

¹³ นายสวาสดี โคตรมุงคุณ อายุ 57 ปี ผู้ใหญ่บ้าน บ้านเชียงเหียน หมู่ 23
นายอ้วย ศิลปชัย อายุ 53 ปี ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน บ้านเชียงเหียน หมู่ 18

นอกจากนี้ยังมีสระน้ำ โดยทั่วไปมีขนาด 1 ไร่ บ่อน้ำตื้นมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 1.5 เมตร ลึก 3-4 เมตร และบ่อน้ำบาดาลส่วนบุคคล เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ทางการเกษตร และเป็นแหล่งอาหาร เช่น ปลุกผักสวนครัว เลี้ยงปลา ครอบงีบบอนปลูกต้นยูคาลิปตัส เพื่อป้องกันตลิ่งพัง และสามารถนำไปขายเป็นรายได้ในการนำไปพัฒนาหมู่บ้าน

และมีพื้นที่สาธารณะ ได้แก่ โคกหนองขา มีพื้นที่ 250 ไร่ โนนดุก มีพื้นที่ 84 ไร่ ดอนปู่ตา มีพื้นที่ 110 ไร่

แผนที่ 1:50,000 ปี 2542 แสดงที่ตั้ง บ้านเชียงเหียน แสดงการขายตัวของชุมชน และชุมชนใกล้เคียง
ที่มา: กรมแผนที่ทหาร

ชื่อเฉพาะของแหล่งน้ำ พื้นที่ ความหมายและความสัมพันธ์¹⁴

- บึงหว่า มีต้นหว่าที่บึง
 - บึงบ้าน บึงที่มีบ้านคนอยู่ล้อมรอบ
 - บึงลิม บึงที่มีลิมอยู่กลางน้ำ ลิมที่มีความหมายว่าโบสถ์ ปัจจุบันไม่พบแล้ว แต่มีดอนปู่ตาที่ข้างบึง ซึ่งเป็นที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่เคารพสักการะของชาวบ้าน
 - บึงบอน มีต้นบอนมากในอดีต ปัจจุบันก็ยังคงมีอยู่ นอกจากนี้ชาวบ้านยังปลูกยูคาลิปตัส รอบบึง
 - สระแก้ว น้ำใสเหมือนแก้ว จึงเรียกว่าสระแก้ว
 - ฮองใหญ่ เป็นทางไปเลี้ยงควาย และไปตีกา เป็นทางดิน อดีต กว้าง 3 เมตร เป็นร่องน้ำ ปัจจุบันชาวบ้านเรียกว่า ถนนคึกฤทธิ์ เปลี่ยนแปลงโดยการถมดินขยายถนน เพื่อสามารถให้รถไปขนข้าวจากนาได้
 - ฮองเฮือ เป็นทางเรือในอดีตชาวบ้านเดินทางโดยเรือ กว้าง 2 เมตร ปัจจุบันถนนกว้าง 4-5 เมตร ทางไปกุดซุย
- สระแก้ว อยู่ทางทิศใต้ ขนาดใหญ่ที่สุด มีความจุ 38,523 ลบ.ม.

5.3 อธิบายศัพท์ในการเรียกน้ำ¹⁵

กุด คือ ลักษณะแหล่งน้ำที่เกิดจากน้ำหลง (หนองหลง)

หนอง คือ ลักษณะน้ำมารวมกันทีเดียว

ห้วย คือ แหล่งน้ำที่มีขนาดกว้างประมาณ 1 เส้น (40 เมตร)

ฮอง คือ แหล่งน้ำที่มีขนาดกว้าง 3-4 เมตร

บึง คือ แหล่งน้ำที่มีลักษณะน้ำนิ่ง ถ้าน้ำมากจะไหลไปทางทิศเหนือ

หนองขอนแก่น ในอดีตมีต้นมะขามพาดอยู่กลางหนอง จากการกระทำของมนุษย์ ปัจจุบันเป็นของบ้านหัน

หนองกระทุ่ม มีต้นกระทุ่มอยู่เป็นจำนวนมาก อยู่บ้านเขวา

หนองหลุมเพาะ เป็นที่หลบภัยสมัยสงครามโลกครั้งที่2 (หนองวงแหวน) ปัจจุบันมีผู้ครอบครองแล้ว

5.4 การดูแลรักษา

- บึงหว่า รับผิดชอบโดยบ้านเชียงเหียน หมู่ 3 และหมู่ 23
- บึงบ้าน รับผิดชอบโดยบ้านเชียงเหียน หมู่ 3
- บึงลิม ส่วนรวมทั้ง 3 หมู่บ้าน
- บึงบอน รับผิดชอบโดยบ้านเชียงเหียน หมู่ 18
- สระแก้ว รับผิดชอบโดยบ้านเชียงเหียน หมู่ 23

ยกเว้นบึงลิม ที่ไม่ได้มีการเช่า นอกจากนั้นแหล่งน้ำทั้ง 4 แหล่ง ทำสัญญาเช่า ปีละ 7,000 บาท ดูแลโดยผู้เช่าเลี้ยงปลา นำน้ำไปใช้เพื่อการเกษตรขนาดย่อย ทั้งหมู่บ้านดูแลร่วมกัน

¹⁴ พ่อบุรี ชัตติยะวงศ์ อายุ 69 ปี การศึกษา ป.4

¹⁵ พ่อบุรี ชัตติยะวงศ์ อายุ 69 ปี การศึกษา ป.4

นอกจากนี้ยังมีหนองวงแหวน (หนองหลุมเพาะ) อยู่ทางทิศใต้ของสระแก้ว เป็นแหล่งหาอาหารของชาวบ้านบ้านเชียงเหียน ซึ่งอยู่ติดกับวัดป่าหันเชียงเหียนแต่ปัจจุบันเป็นที่ซึ่งมีผู้ครอบครองแล้ว และล้อมรอบด้วยป่าละเมาะที่ชาวบ้านเรียกว่า โคนหัวข่า เป็นแหล่งหาสมุนไพร นำมาทำเป็นยาสมุนไพร

6. สภาพปัญหาผลกระทบ การปรับตัว และการแก้ไขปัญหาของชุมชน

6.1 ปฏิสัมพันธ์กับภายนอก (ทุน+รัฐ) ที่ส่งผลต่อการจัดการน้ำ

มีหน่วยงานราชการเข้ามามีบทบาทสำคัญในการจัดการน้ำของหมู่บ้านเชียงเหียน ดังนี้

1. ในปี พ.ศ. 2532 ขุดลอกบึงห้วย โดยหน่วยงาน กรป. กลาง
2. ในปี พ.ศ. 2539 กรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข สร้างระบบน้ำประปาหมู่บ้าน บ้านเชียงเหียน ใช้ร่วมกันทั้ง 3 หมู่
3. ในปี พ.ศ. 2538 สภาตำบลเขวาสันติ อำเภอมะนัง จ.ยะลา ขุดลอกบึงลิ้ม
4. ในปี พ.ศ. 2541 หลังจากที่ได้แยกหมู่บ้านแล้วชาวบ้านเชียงเหียน หมู่ 18 รับผิดชอบบึงบอน ช่วยกันขุดลอกบึง และจัดให้มีการเช่า เพื่อเลี้ยงปลา ซึ่งชาวบ้านในหมู่บ้านเป็นผู้เช่า โดยมีการทำสัญญาเช่า
5. ในปี พ.ศ. 2545 หน่วยงานเร่งรัดพัฒนาชนบท กระทรวงมหาดไทย ขุดลอกสระแก้ว

6.2 สภาพปัญหาและความขัดแย้งและการคลี่คลายปัญหา¹⁶

แหล่งน้ำแต่ละแห่ง ได้แบ่งเขตการรับผิดชอบ ดังนี้

1. บึงลิ้ม	เป็นของส่วนรวมทั้งบ้านเชียงเหียน หมู่ 3 หมู่ 18 และหมู่ 23
2. บึงบ้าน	เป็นความรับผิดชอบของบ้านเชียงเหียน หมู่ 3
3. บึงบอน	เป็นความรับผิดชอบของบ้านเชียงเหียน หมู่ 18
4. สระแก้ว	เป็นความรับผิดชอบของบ้านเชียงเหียน หมู่ 23
5. บึงห้วย	เป็นความรับผิดชอบร่วมกันระหว่าง เชียงเหียน หมู่ 3 และหมู่ 23

นอกจากนี้ยังมีหนองวงแหวน (หนองหลุมเพาะ) อยู่ทางทิศใต้ของสระแก้ว เป็นแหล่งหาอาหารของชาวบ้านบ้านเชียงเหียน ซึ่งอยู่ติดกับวัดป่าหันเชียงเหียนแต่ปัจจุบันเป็นที่ซึ่งมีผู้ครอบครองแล้ว และล้อมรอบด้วยป่าละเมาะที่ชาวบ้านเรียกว่า โคนหัวข่า เป็นแหล่งหาสมุนไพร นำมาทำเป็นยาสมุนไพร

กติการร่วมในการจัดการน้ำ ในแหล่งน้ำแต่ละแห่ง ขึ้นอยู่กับความรับผิดชอบของหมู่บ้านที่รับผิดชอบ ซึ่งจัดให้มีการเช่าบึงในการเลี้ยงปลา ยกเว้น บึงลิ้ม

ได้มีการจัดการประชุมระดมหมู่บ้านเชียงเหียน หมู่ 3 หมู่ 18 และหมู่ 23 ณ ศาลาวัดโพธิ์ศรี บ้านเชียงเหียน หมู่ที่ 3 ต.เขวาสันติ อ.เมือง จ.ยะลา เกี่ยวกับการควบคุมการใช้น้ำหนองน้ำของหมู่บ้าน ซึ่งมีชาวบ้านเชียงเหียนได้เข้าร่วมประชุมจนครบองค์ประชุม ซึ่งมีหลักการและเหตุผลดังนี้

หลักการ

เพื่อเป็นการควบคุมการใช้น้ำสาธารณะของหมู่บ้าน ทั้ง 3 หมู่บ้านให้เกิดประโยชน์แก่ประชากรในหมู่บ้านทั้ง 3 หมู่บ้าน ให้เท่าเทียมกันมากที่สุด ตามพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 มาตรา 40 และ พรบ. สภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล พ.ศ. 2537 และแก้ไข

¹⁶ นายสวัสดิ์ โคตรมุงคุณ อายุ 57 ปี ผู้ใหญ่บ้าน บ้านเชียงเหียน หมู่ 23

เพิ่มเติม (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2542 มาตรา 68 (8) ซึ่งเป็นอำนาจหน้าที่ขององค์การบริหารส่วนตำบล เพื่อตราข้อบังคับการใช้น้ำสาธารณะในหมู่บ้าน ทั้ง 3 หมู่บ้าน วิธีการเงื่อนไข เพื่อการบังคับใช้บรรลุลักษณะ

เหตุผล

เนื่องจากในปัจจุบันได้มีเกษตรกร หรือผู้ประกอบการในการเกษตร พืชยืนต้น พืชล้มลุก พืชเฉพาะฤดู ใช้ในหนองน้ำ บึง ต่าง ๆ ของหมู่บ้านอย่างไม่เป็นธรรมต่อผู้ใช้น้ำส่วนใหญ่ของประชากรทั้งหมด ซึ่ง บึงหนองน้ำเหล่านี้เป็นสมบัติของชาวบ้านเชียงเหียนที่ตกทอดมาจากบรรพบุรุษมาแต่โบราณ

ดังนั้นเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ประชากรส่วนใหญ่ ชาวบ้านเชียงเหียนทั้ง 3 หมู่บ้านจึงจำเป็นต้องตราบังคับการใช้น้ำสาธารณะของหมู่บ้าน เพื่อจัดระเบียบและป้องกันปัญหาที่จะเกิดตามมาภายหลังคณะกรรมการทั้ง 3 หมู่บ้านจึงตราข้อบังคับหมู่บ้าน เรื่องการใช้น้ำสาธารณะของหมู่บ้าน ขึ้นมาเป็นข้อบังคับใช้

ข้อบังคับบ้านเชียงเหียน 3 หมู่บ้าน หมู่ 3 หมู่ 18 และ หมู่ 23

เรื่อง การใช้น้ำในหนองน้ำสาธารณะของหมู่บ้าน

โดยที่เป็นการสมควรออกข้อบังคับหมู่บ้าน ว่าด้วยการใช้น้ำในหนองน้ำสาธารณะของหมู่บ้าน อาศัยอำนาจตามพระราชบัญญัติ การใช้น้ำสาธารณะ

ข้อ 1 ข้อบังคับนี้เรียกข้อบังคับหมู่บ้าน เรื่อง การใช้น้ำในหนองน้ำสาธารณะของหมู่บ้าน

ข้อ 2 ข้อบังคับนี้ให้ใช้บังคับในเขต 3 หมู่บ้าน มี หมู่ 3 หมู่ 18 หมู่ 23 ของตำบลเขวาสาน อำเภอมือง จังหวัดมหาสารคาม นับแต่ปิดประกาศไปแล้ว 15 วัน

บรรดาข้อบังคับ ระเบียบ และคำสั่งอื่นใดในส่วนที่ตราไว้ในข้อบังคับครั้งก่อนนี้ซึ่งขัดหรือแย้งกับข้อบังคับนี้ ให้ใช้ข้อบังคับนี้แทน

ข้อ 3 ผู้ใช้น้ำรายใหญ่ต้องได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการทั้ง 3 หมู่บ้านเสียก่อนจึงทำการสูบน้ำขึ้นมาใช้ได้

ข้อ 4 ผู้ใช้น้ำรายใหญ่หมายถึง ผู้ใช้น้ำโดยการใช้เครื่องทุ่นแรง เช่น เครื่องสูบน้ำ เครื่องปั่นน้ำ เครื่องโยกน้ำ หรือเครื่องขนย้ายน้ำทุกชนิด

ข้อ 5 ห้ามมิให้ผู้อื่นที่ไม่ใช่ประชากรของบ้านเชียงเหียน หมู่ 3 หมู่ 18 หมู่ 23 เข้าเป็นผู้ใช้น้ำรายใหญ่จะเป็นได้ก็เป็นผู้ใช้น้ำรายย่อย ซึ่งใช้แรงงานคน ตัก หาบเอาเท่านั้น

ข้อ 6 ผู้ใช้น้ำรายย่อย หมายถึง ผู้ใช้น้ำที่ใช้แรงงานคน ตัก หาบ เข็น มาใช้กับพืชล้มลุก หรือมาใช้ในการครัวเรือน

ข้อ 7 ห้ามมิให้ผู้ใดติดตั้งอุปกรณ์สูบน้ำ เครื่องสูบน้ำ เครื่องโยกน้ำ อย่างถาวรไว้ที่หนองน้ำสาธารณะของหมู่บ้านเว้นแต่จะได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการหมู่บ้านเท่านั้น

ข้อ 8 คณะกรรมการหมู่บ้าน หมายถึง ผู้ใหญ่บ้านหมู่หนึ่งหมู่ใดเป็นประธานโดยเลือกจากผู้ใหญ่บ้าน 3 หมู่บ้าน อันมี หมู่ 3 หมู่ 18 หมู่ 23 มีสมาชิก อบต. ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านและผู้ทรงคุณวุฒิในหมู่บ้านทั้ง 3 หมู่บ้านเป็นกรรมการ

ข้อ 9 ถ้าน้ำระดับลดลงถึงความลึก 2 เมตร ให้ผู้ใช้น้ำรายใหญ่หยุดใช้ทันที ยกเว้นผู้ใช้น้ำรายย่อยใช้ต่อไปจนกว่าจะหมดอายุ พืช ผักสวนครัว หรือจนกว่าจะเก็บเกี่ยวพืชผักแล้วเสร็จ เพื่อปลาที่เลี้ยงไว้จะได้ไม่ตาย

สำหรับค่าเช่าบึงในการเลี้ยงปลา เช่าปีละ 7,000 บาท

ส่วน บึงสิม เป็นบึงส่วนรวม ทั้งสามหมู่บ้านมีกติการ่วมกัน คือ ห้ามไม่ให้หาปลา ห้ามใช้น้ำในบึงสำหรับผู้ใช้น้ำรายใหญ่และให้ทั้ง 3 หมู่ช่วยกันรักษาความสะอาด

- ปัญหาขัดแย้งที่เกิดขึ้น มีบุคคลภายนอกมาสูบน้ำจากสระแก้วในการปลูกพุทรา โดยไม่ได้รับอนุญาตจากผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้าน หมู่ 23

แก้ปัญหา โดยมีขั้นตอน ดังนี้

1. การประนีประนอม ผู้ใหญ่บ้านเชียงเหียนทั้งสามหมู่ เข้าไปเจรจาเงื่อนไขและข้อตกลงให้เจ้าของสวนพุทราเลิกสูบน้ำไปใช้ แต่ไม่ได้ผล

2. ผู้ใหญ่บ้านร่วมกับอบต. เข้าไปปรึกษาศาลยุติธรรม ศาลยุติธรรมต้องการให้ชาวบ้านช่วยกันไกล่เกลี่ย เนื่องจากทางกฎหมายแล้วไม่สามารถเอาผิดกับทางเจ้าของสวนพุทราได้

3. ผู้ใหญ่บ้านร่วมกับชาวบ้าน หมู่ 23 ประชุมหารือกัน ในที่สุดมีข้อตกลงให้เจ้าของสวนพุทราเสียค่าน้ำที่สูบน้ำไปใช้ แต่ต้องไม่เกิน 2.00 เมตรจากระดับพื้นดิน ซึ่งเจ้าของสวนก็ยินยอม

6.3 แนวทางการพัฒนาในการจัดการน้ำ¹⁷

- สร้างคลองชลประทาน โดยการส่งน้ำด้วยระบบไฟฟ้า สูบน้ำจากห้วยคางน่าน้ำไปสู่คลองชลประทาน เพื่อทำนาปรัง โดยขยายถนนคึกฤทธิ์ กว้าง 6 เมตร เกษตรกรที่มีที่นาติดกับถนน เห็นด้วยและยอมรับข้อตกลงนี้ เนื่องจากชาวบ้านได้เห็นความสำคัญของน้ำอย่างมาก โดยเฉพาะเกษตรกรที่ทำนาโดยปกติจะทำนาปี ทำได้เพียงครั้งเดียวในหนึ่งปี ทั้งนี้ต้นทุนในการผลิตสูง ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ทำให้ได้ผลผลิตไม่เต็มที่ทำให้เกิดปัญหาตามมาหลายอย่างด้วยกัน เช่น ปัญหาหนี้สิน ผลผลิตไม่มีคุณภาพ เกษตรกรจึงมีความต้องการมีคลองชลประทานเพื่อแก้ปัญหาเหล่านี้ได้ ในทางตรงกันข้ามเมื่อเวลาฝนตกหนักหรือระบายน้ำไม่ทัน ก็สามารถแก้ไขปัญหาดังนี้ได้โดยทางระบบส่งน้ำจะดูปริมาณน้ำที่มีวามากน้อยเพียงใด ถ้ามีปริมาณมากก็จะไม่ส่งน้ำแต่จะช่วยระบายลงสู่แม่น้ำชีอีกทางหนึ่ง

- การขุดลอกบึง ขุดลอกบึงเป็นวิธีการอีกอย่างหนึ่งในการที่จะนำทรัพยากรน้ำ มาใช้ให้เกิดประโยชน์ ในชุมชน เนื่องจากในอดีตมีฝักตบชาวอยู่เป็นจำนวนมาก ทำให้บึงตื้นเขินไม่สามารถนำน้ำไปใช้ทางการเกษตรได้ ส่งผลให้ปลาที่เลี้ยงไว้ตาย และพืชผักสวนครัวที่ปลูกไว้ตายเช่นเดียวกัน ดังนั้นในการขุดลอกบึงต่าง ๆ ในหมู่บ้านมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์และระบบนิเวศอีกทางหนึ่ง

¹⁷ นายสากล พลแสน อายุ 56 ปี ผู้ใหญ่บ้าน บ้านเชียงเหียน หมู่ที่ 3

นายราวี มหาโคตร อายุ 34 ปี สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลเขวา บ้านเชียงเหียน หมู่ 18

นายอุบล ชัตติยะวงศ์ อายุ 48 ปี สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลเขวา บ้านเชียงเหียน หมู่ 18